

У архітэктурнай спадчыне друцка-талачынскага рэгіёна, пры ўсіх яе стратах, знайшлі адлюстраванне асноўныя этапы ў развіцці айчыннага дойлідства. Капітальных рэпрэзентатыўных збудаванняў мінулага тут захавалася няшмат, што абумоўлена шматпакутнай сацыяльна-палітычнай гісторыяй края.

ЛІТАРАТУРА

1. Архив западно-русских униатских митрополитов. – Т. 2, 1836. – № 3030. – С. 617–618.
2. Архітэктурна-апісальны даведнік. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 1993. – 613 с.
3. Габрусь, Т.В. Мураванья харалы: Сакральная архітэктурна-апісальная беларускага барока / Т.В. Габрусь. – Мінск : Ураджай, 2001. – С. 187–188.
4. Габрусь, Т. Нябесны бой над Талачыном / Т. Габрусь // Роднае слова. – 2013. – № 7. – С. 82–86.
5. Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі: Віцебская вобласць. – Мінск : БСЭ, 1985. – С. 409–420.
6. Глобус Беларусі: самы поўны ілюстраваны збор помнікаў беларускай архітэктуры // Праект А. Дыбоўскага [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: www.globus.tut.by.
7. Живописная Россия: Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении / Под ред П.П. Семенова. – СПб.-М., 1882. – Т.3. Литовское и Белорусское Полесье. – Репринт: Мінск : БелЭн, 1994. – С. 499–502.
8. Кулагін, А.М. Каталіцкія храмы Беларусі : энцыкл. даведнік / А.М. Кулагін. – Мінск : БелЭн імя П. Броўкі, 2008. – 487 с.
9. Кулагін, А.М. Праваслаўныя храмы Беларусі : энцыкл. даведнік / А.М. Кулагін. – Мінск : БелЭн імя П. Броўкі, 2007. – 653 с.
10. Православные святые Толочинского района : прошлое и настоящее – Витебск, 2004. – 37 с.
11. Протоиерей Александр (Лазука). Страницы истории православия на Толочинщине. – Толочин, 2008. – 59 с.
12. Рерих, Н.К. Из варяг в греки / Н.К. Рерих // Искусство и художественная промышленность. – 1899.
13. Слюнькова, И.Н. Монастыри восточной и западной традиций : наследие архитектуры Беларуси / И.Н. Слюнькова. – М. : Прогресс-Традиция, 2002. – 599 с.
14. Туристическая мозаика Беларуси / А.И. Локотко [и др.]. – Минск : Беларуская навука, 2011. – С. 190–193.
15. Хрестоматия по истории южных и западных славян : в 3 т. – Т. 1. – Минск, 1987.

УДК 94 (476)

УСВЯТЫ І УСВЯЦКАЕ СТАРОСТВА ПАВОДЛЕ ІНВЕНТАРНЫХ АПІСАНАЎ ПЕР. ПАЛ. XVIII СТ.

д-р гіст. навук, праф. В.Ф. ГОЛУБЕЎ
Інстытут гісторыі НАН Беларусі, Мінск

Даследаванне прысвечана сацыяльна-эканамічнаму становішчу Усвятскага староства (дзяржаўнага валодання Вялікага Княства Літоўскага, размешчанага на памежжы з Маскоўскай дзяржавай) у перыяд пасля Паўночнай вайны 1700 – 1721 гг. Прыведзена падрабязнае апісанне Усвятскага замка і горада з інвентара 1743 г. Зроблена выснова, што замак ужо страціў сваё значэнне як абарончага пункта і быў толькі рэзідэнцыяй адміністратара і гаспадарчым цэнтрам валодання.

Горад Усвяты не меў вуліц і быў падзелены на сем кварталаў ("kwater"). У горадзе налічвалася 160 гаспадарак мяшчан, 30 гаспадарак гараджан-агароднікаў, 34 гаспадаркі гараджан-бабылёў ("bobył") і 8 вольных людзей – усяго 232 гаспадаркі. Такім чынам, у горадзе пражывала не менш за 1 500 чалавек. Асабліва сцю нацыянальнага складу Усвят з'яўлялася поўная адсутнасць у горадзе яўрэяў.

Усвяты, Усвятскае староства – цікавейшы рэгіён на ўсходзе Беларусі, вядомы ў летапісах з 1021 г., калі кіеўскі князь Яраслаў Мудры перадаў полацкаму князю Брачыславу гарады Вьсвячь (Свяць) і Вібдеск (Віцебск). У XI – XIV стст. Усвяты былі ў складзе Полацкага і Віцебскага княстваў, у 1320 г. увайшлі ў склад Вялікага Княства Літоўскага (ВКЛ) як спадчына жонкі князя Альгерда Марыі, дачкі віцебскага князя.

Знаходзячыся на памежжы з Маскоўскай дзяржавай, горад некалькі разоў пераходзіў пад уладу краіны-суседкі: “В 1772 году окончательно вошел в состав российского государства. С конца XVIII века Усвяты – село Велижского уезда, входившего сначала в состав Псковской, затем (с 1777 года) Полоцкой, с 1796 года Белорусской, а с 1802 года Витебской губернии, центр Усвятской волости.

В 1924 году Усвяты перешлі в состав Псковской губернии. В 1927 году стали центром Усвяцкого района сперва в составе Ленинградской области, с 1929 года – Западной области с центром в Смоленске, с 1944 года – Великолукской, с 1957 года – Псковской области” [1].

Хаця самі Усвяты былі ўключаны ў склад Расійскай Федэрацыі, большасць тэрыторыі былога Усвяцкага староства засталася ў межах Беларусі. Такім чынам, вывучэнне гісторыі развіцця Усвят і Усвяцкага староства ў першай палове XVIII ст. можа быць карысным і для беларускай, і для расійскай гістарычнай навукі.

У аснову дадзенага артыкула пакладзены інвентар Усвяцкага староства, замка і воласці за 1743 г. з архіва князеў Чартарыйскіх у Кракаве [2] і інвентар Усвяцкага староства з люстрацыі дзяржаў Віцебскага ваяводства ВКЛ 1765 г. [3]. Выкарыстоўвалася таксама інфармацыя з інвентароў Усвяцкага староства за 1744 г. [4], 1721 г. [5] і 1722 г. [6].

Другая палова XVII – першая палова XVIII ст. – вельмі складаны перыяд у гісторыі Беларусі, які характарызуецца эканамічным і палітычным заняпадам у выніку войнаў 1648 – 1667 гг і 1700 – 1721 гг., якія прывялі да значных людскіх і матэрыяльных страт, парушылі эканамічную і палітычную стабільнасць, адмоўна паўплывалі на сацыяльнае, этнаканфесійнае і культурнае развіццё Беларусі. Разам з тым, менавіта ў межах гэтага часу адбывалася і гаспадарчае аднаўленне, у краіне была праведзена новая эканамічная палітыка, накіраваная на вывад гаспадаркі з пасляваенных крызісаў.

Сучасная беларуская гістарыяграфія другую палову XVII – першую палову XVIII ст. падраздзяляе на два асобныя храналагічныя перыяды, якія вылучаюцца пэўнай спецыфікай сацыяльна-эканамічнага развіцця і адрозненнямі ў гаспадарчай палітыцы дзяржавы і землеўласнікаў:

– перыяд 1648–1699 гг., які характарызуецца глыбокім эканамічным заняпадам, выкліканым войнамі сярэдзіны – другой паловы XVII ст., выпрацоўкай дзяржавай рычагоў і механізмаў па ліквідацыі яго наступстваў і паступовым аднаўленнем гаспадаркі да канца XVII ст. у асноўным праз перавод насельніцтва дзяржаўных уладанняў на грашовую рэнту і ўвядзенне сістэмы разнастайных ільгот для сялянства;

– перыяд 1700–1763 гг., які адзначаны новым разбурэннем эканомікі Беларусі ў сувязі з Паўночнай вайной 1700–1721 гг. і палітыкай дзяржавы, накіраванай на стымуляванне гаспадарчай актыўнасці насельніцтва і паступовую стабілізацыю эканомікі краіны.

У аднаўляльны перыяд першай паловы XVIII ст. становяцца не так заўважнымі адрозненні ў эканамічным становішчы захаду і ўсходу Беларусі. Накірунак эканамічнага развіцця ў гэты час залежаў у першую чаргу ад ступені разбуранасці маентка і тых мер па выхадзе з крызіснага становішча, якія прымяняліся да канкрэтных уладанняў. У дзяржаўных уладаннях як захаду, так і ўсходу Беларусі сярод павіннасцей сялянства ўсе больш значнае месца пачала займаць грашовая рэнта, а не паншчына.

Усвяцкае староства – дзяржаўнае ўладанне, якое амаль увесь час знаходзілася ў трыманні ці ў арэндзе ў кагосьці з прадстаўнікоў заможнай шляхты. Гэта прыводзіла да таго, што кожны новы трымаўца мог радыкальна ўплываць на гаспадарчую палітыку ўладання, на чале якога ён знаходзіўся. Разам з тым, трымальнікі і арандатары дзяржаўных уладанняў вымушаны былі прытрымлівацца асноўных правілаў, якія ўсталявала дзяржава пры перадачы маентка ў арэнду ці трыманне. Гэтыя правілы фіксаваліся ў арэндных лістах, ва ўставах уладанняў, рознымі спосабамі даводзіліся як да часовых трымальнікаў, так і да залежнага насельніцтва. Іх выкананне правяралася падчас люстрацый, рэвізій, камісарскіх праверак. Дзяржава, як землеўласнік, у гэты час імкнулася выкарыстаць усе даступныя магчымасці для таго, каб пустуючыя зямлі апрацоўваліся і з іх можна было атрымаць феадальную рэнту. Пра гэта сведчаць і матэрыялы выкарыстаных намі крыніц па гісторыі Усвяцкага староства.

Інвентар Усвяцкага староства, замка, горада і воласці, якое было ў пасесіі “яснаасвяцонага князя яго міласці на Жукаве і Клеваню Чартарыйскага, падканцлера ВКЛ, Гомельскага, Шадаўскага, Усвяцкага і Падусвяцкага старасты”, быў складзены спецыяльна для гэтага пасланным камісарам 10 жніўня 1743 г.

Пачынаўся інвентар з апісання Усвяцкага замка: “Найперш рум, ці будынак, са старога перароблены, да якога праз ганак уваходзячы ў сені, дзверы на завесах жалезных з клямкай, з крукам і прабоям. З правага боку ад тых сеней ізба¹ большая, да якой дзверы на завесах жалезных з клямкай і зашчэпкай. У той ізбе печ кафляная зяленая з комінам і комінкам праз дах выведзенымі. Вокан шкляных у волава апраўленых тры, стол адзін і столікаў шэсць. З ізбы дзвярэй двое, адны ў спіжарню² на завесах жалезных з зашчэпкай, а другія да алькежа³ на жалезных завесах з унутраным замком, клямкай і зашчэпкай. У тым алькежы вокан чатыры шкляных у волава апраўленых. З алькежа дзверы ў спіжарню

¹ Ізба – вялікі пакой унутры будынка.

² Спіжарня – памяшканне для захоўвання прадуктаў.

³ Алькеж – вуглавы ці бакавы пакой у будынку, часцей ужываўся як камора.

на завесах жалезных з зашчэпкамі, там акно адно шкляное ў волава апраўленае. Са спіжарні дзверы да бакавой ізбы на завесах жалезных з зашчэпкай і прабоямі, у ей печ кафляная зяленая, з комінкам, два вакны ў волава апраўленыя. З той ізбы да сеней дзверы на завесах жалезных з клямкай і зашчэпкай. У сенях з другога боку да супрацьлеглай ізбы большай, дзверы на завесах жалезных з клямкай і зашчэпкай. У ізбе печ кафляная зяленая з комінам і комінкам праз дах выведзенымі, тры вакны шклянныя ў волава апраўленыя, стол і два столікі. З той ізбы дзвярэй двое, адны да бакавой каморкі на завесах жалезных з зашчэпкай, а другія да алькежа на завесах жалезных з зашчэпкай і двума крукамі, у якім два вакна шклянныя ў волава апраўленыя. Побач з тым алькежам каморка малая з дзвярыма на завесах жалезных і двума шклянымі вокнамі ў волава апраўленымі. З той каморкі да каморы бакавой дзверы на завесах жалезных з зашчэпкай і прабоямі. У ей адно вакно шкляное і двое дзвярэй да сакрэту⁴ і бакавой ізбы на завесах жалезных з зашчэпкамі. Вакол усяго будынку да вокан на завесах жалезных акенніц з крукамі семнаццаць. Той увесь будынак тарціцамі вымашчаны і гонтамі пакрыты. Пад тым будынкам піўніца⁵ мураваная, да якой дзвярэй двое на завесах жалезных з зашчэпкамі. З тылу за будынкам невялікі агарод, палісадам агароджаны.

Ідучы ад таго будынку ў бок горада з правага боку залка (невялікая зала. – В.Г.), альбо ізба баярская, да якой прыступкі і вакол ганак. Да яе дзверы на завесах жалезных з клямкай, зашчэпкай і прабоямі, вокан пяць у дрэва апраўленых, стол і зэдлік, пэч зяленай кафлі з комінам праз дах выведзеным. Пад ей свіран, да яго двое дзвярэй на завесах жалезных з зашчэпкамі і прабоямі.

Праз дзядзінец з другога боку будынак кухенны стары. Да сеней дзверы на завесах жалезных з зашчэпкай і клямкай. У сенях кухня з комінам, выведзеным праз дах, у ей аблажыны⁶ і вілкі⁷ жалезныя старыя, а з правага боку пякарня кухенная з дзвярыма на завесах жалезных і печчу пякарскай. З другога боку ад тых сенцаў ізба белая з каморай, у якой двое дзвярэй на завесах жалезных з клямкай і прабоямі, печ зяленая кафляная з комінам, вокан чатыры шклянныя у дрэва апраўленых, стол, зэдзел і лавы з двух бакоў. Той будынак і ўсе ў ім разбуранае.

Далей ідучы з правага боку стаенка старая з двайнымі дзвярыма на бегунах, у канцы той стайні брама да возера ў якой дзве турмы і вароты падвойныя на бегунах. Над той брамай афіцына⁸ невялікая з прыступкамі і ганкам вакол, у якой дзверы на жалезных завесах з зашчэпкай, печ кафляная зяленая з комінам праз праз дах выведзеным, вокан трое шклянныя у дрэва апраўленых. За той брамай агарод палісадам абстаўлены, па-над возерам. Бровар з начыцнем да яго належачым. Лазня з дзвярыма на завесах жалезных і акном шкляным.

Вярнуўшыся назад да замку, каля брамы з правага боку будынак стары намеснікаўскі да якога ў сенях дзверы на завесах жалезных з зашчэпкай і другія дзверы да кухні на бегунах. З правага боку ад тых сеней дзве старыя спіжарні з дзвярыма на завесах жалезных з зашчэпкамі і чатырма шклянымі вокнамі. З левага боку ізба, у якой дзверы на завесах жалезных з клямкай і прабоямі, печ кафляная зяленая з комінам і комінкам праз дах выведзенымі, вокан трое шклянныя у волава апраўленых, стол і зэдзел. З той ізбы двое дзвярэй, адны да бакавой каморы на жалезных завесах, другія ў алькеж таксама на жалезных завесах з клямкай, зашчэпкай і прабоямі. У алькежы вокан двое шклянныя у волава апраўленых. Той будынак тарціцамі вымашчаны і драціцамі крыты. З тылу таго будынку агарод палісадам абстаўлены.

Ад таго будынку з таго ж боку да возера умбар (Umbar)⁹ у дзве сцяны, дзверы на бегунах з зашчэпкай і вісячым замком. Каля умбара шпіхлераў¹⁰ два з дзвярыма на жалезных завесах з зашчэпкамі і прабоямі. Каля свірнай брамы ў горад з двайнымі дзвярыма і на жалезных завесах з клямкай, навісным замком і зашчэпкай, за імі над возерам дзве пуні¹¹ замчыстыя¹², а паміж імі прысценак з дзвярыма на бегунах з зашчэпкамі, прабоямі і навіснымі замкамі. Вяртаючыся да замку, з другога боку брамы кардыгарда¹³ з дзвярыма на бегунах і пекарскай печчу. Ад кардыгарды на рагу два

⁴ Магчыма патаемнае памяшканне, сховішча.

⁵ Піўніца – від склепа (пограба) для захоўвання піва, кваса, малака, гародніны, садавіны і іншых прадуктаў.

⁶ Аблажыны – прыстасаванне для выцягвання з печы чугуноў і гаршкоў.

⁷ Вілкі – прыстасаванне для выцягвання з печы чугуноў і гаршкоў.

⁸ Афіцына – спецыяльная пабудова, дзе размяшчаўся комплекс гаспадарчых і службовых памяшканняў, што дазваляла пакінуць у сядзібным доме толькі парадныя і жылыя памяшканні.

⁹ Умбар (імбар) – гаспадарчае памяшканне для захоўвання прадуктаў.

¹⁰ Шпіхлер – гаспадарчае памяшканне для захоўвання зернявых.

¹¹ Пуны – гаспадарчае памяшканне, звычайна для захоўвання сена і інш.

¹² Замчысты – будынак (памяшканне), які замыкаецца на замок, у якім ёсць замок.

¹³ Кардыгарда – будынак ці памяшканне для варты.

свірны з дзвярыма на бегунах з зашчэпкам і жалезнымі прабоямі. Насупраць тых свірнаў лядоўня з дзвярыма на жалезных завесах з клямкай, зашчэпкам і прабоямі. Тыя ўсе пуні і свірны вымашчаны дошкамі і крытыя драціцамі. Тут жа фальваркавы будынак і будынак чалядны стары занядбаны і ўсе ўжо для пражывання нягоднае. Збоку старая стайня з пераворынамі, і вазоўня з падвойнымі дзвярыма на бегунах, вымашчаная дошкамі і пакрытая драціцамі. Замак навокал часткова новым, часткова старым, раз на гары, раз унізіне ад возера, палісадам абгарожаны” [2, арк. 3–4].

Такім чынам, прыведзенае апісанне Усвяцкага замка паказвае, што замак ужо даўно страціў свае значэнне, як абарончага пункта. Тут няма зброі, абарончых збудаванняў. Замак, па сутнасці, уяўляў сабой рэзідэнцыю адміністратара (намесніка), прызначанага сюды трымаўцам. Прыведзенае апісанне Усвяцкага замка сведчыць і пра тое, што ен у 1743 г. у большай ступені з’яўляўся гаспадарчым цэнтрам, своеасаблівым “дваром” маентка, а таксама адміністрацыйным цэнтрам уладання. Нават наяўнасць будынка кардыгарды не можа сведчыць пра абарончую функцыю замка. Тут, хутчэй за ўсё, знаходзілася варта, якая ахоўвала будынак намесніка і выконвала паліцэйскія функцыі ў старасце. Стары і новы будынкi адміністрацыі з’яўляюцца дамінантнымі ў замку. Як у адміністрацыйным цэнтры, тут мелася свая афіцына, турма.

Але асноўныя пабудовы ў замку – гаспадарчага ці абслугоўваючага характара (спіжарня, пякарня, камора, кухня, піўніца, бровар, лядоўня, свірны, вазоўня, лазня і інш.). У замку адзначаны агарод, хутчэй за ўсё прызначаны на забеспячэнне патрэб адміністрацыі.

Прыводзім апісанне г. Усвяты за 1743 г. (табл. 1)

Табліца 1

Горад Усвяты. Найперш

Жылыя	Слабодскія	Пустыя	Рынак на якім царква Св. Спаса, пад якой крамы і хавальні купецкія, насупраць кабак	Тынфы	Грошы
1	2	3	4	5	6
КВАТЭРА ПЕРШАЯ					
1			Васко Гаўрылін і Марцін Абрамаў	5	
1			Дзямід Казлоў з браціяй	5	
1			Іван Шаўра з суседзьмі	5	
1			Цімоха Хвірсін	5	
1			Герман Саўкін з суседам	5	
1			Макуш Маркаў з суседам	5	
	2		вольнае пад усвяцкай гарадскою царквой		
1			Барыс Піганаў з суседам	5	
1			Ходзька Іваноўскі з братам	5	
1			Герман Цувік з братам	5	
1			Сцяпан Кацярынін	5	
1			Іван Пляшоў з суседзьмі	5	
1			Амдзьян Пляшоў	5	
1			Філіп Бабіна	5	
1			Арцем Яйцоў з сынамі	5	
1			Грышка з Змітраком Сяменавым	5	
КВАТЭРА ДРУГАЯ					
1			Мікалай Івашака	5	
1			З той жа кватэры па Максіму Налівайцы грамада плаціць	5	
1			Кузьма Праха з братам	5	
1			З той жа кватэры па Змітраку Забарсонцы Кацярына Смыкоўская з грамадой	5	
1			Пятрок Баботка з братам	5	
1			Максім Брухновіч з суседзьмі	5	
	1		па гараднічым п. Развадоўскім		
1			Трошка і Паўлюк Пракопавы з суседзьмі	5	
1			Мікалай Абрамаў з суседзьмі	5	
1			Пракоп Арасценак з сынамі	5	
1			Хама Вараніна з суседзьмі	5	
		1	упусце, грамада павінна плаціць	5	
1			Майсей Сцяпанаў з грамадой	5	
1			Артамон Вараненаў з суседам	5	
1			Федар Самусеў з грамадой	5	

Працяг табл. 1

1	2	3	4	5	6
КВАТЭРА ТРЭЦЯЯ					
1			Гаўрыла Данілін	5	
		1	па Маісею грамада плаціць павінна	5	
1			Якуш Мнеўскі з суседам	5	
1			Сямен Яляксееў каваль	5	
1			Іван Мнеўскі	5	
1			Юрка Яйцоў	5	
1			Кандраш Амялянаў з братам	5	
1			Змітрок Пазнякоў	5	
1			Сямен Забарсака каваль з братам	5	
1			Майсей Зівака з суседам	5	
1			Паўлюк Быхавец каваль	5	
1			Аляксей Двездза	5	
1			Лукаш Борка з суседзьмі	5	
1			Кандраш Батан з суседзьмі	5	
1/2			па Карэню Прасе арандатар кабаку	2	19
		1/2	упусце, грамада павінна плаціць	2	19
КВАТЭРА ЧАЦВЕРТАЯ					
1			Карп Шэка	5	
1			Грышка Вашкаў	5	
1			Майсей Даронін	5	
1			Якуб Патоцкі	5	
1			Грышка Красноўскі з суседам	5	
		1	Па Яне Філіповічу, з якога грамада плаціць	5	
1			Восіп Філіповіч з суседам	5	
1			Іван і Пятрок Быхаўцы кавалі	5	
1			Трашка Барысаў з братам	5	
1			Янка Брухновіч	5	
1			Пятрок Шастакоў	5	
1			Апанас Полхаў	5	
1			Аляксандр Трашкоў	5	
1			Лукаш Катлоў з суседзьмі	5	
1			Кузьма Івакін	5	
КВАТЭРА ПЯТАЯ					
1			Філіп Лапушка з суседам	5	
1			Васка Алесеў каваль	5	
1			Сямен Дарошкаў з суседам	5	
1			Ананя Кароль і Пятрок Кароль	5	
1			Іван Амбросаў з суседам	5	
1	1		Іван Патоцкі вольны		
1			Тарас Мыленак з суседам	5	
1			Давыд Мігукін з суседам	5	
1			Хомка Сасноўскі з суседам	5	
1			Мішко Лагушка з суседам	5	
1			Мікалай Патуда з суседзьмі	5	
1			Іван Асіпенак	5	
	1		Герман Бондар з суседам да замкавай належыць работы, вольны		
1			Васка Панкратаў з браццяю	5	
1			Змітрок Псікін з суседам	5	
1			Сцяпан Васкаў	5	
КВАТЭРА ШОСТАЯ					
1			Сільвестар Іванаў	5	
1			Хрол Сцяпанаў з суседам ex quo Pałanamarz з паловы шнура	2	19
1			па Мішку Алкерыку кватэра ўся плаціць павінна	5	
1			Іван Астахаў	5	
1			Іўка Арэцінак з суседам	5	

Заканчэнне табл. 1

1	2	3	4	5	6
1			Алона ўдава і Янка Церахаў	5	
1			Сямен Мігукін з суседам	5	
1			Несцер Курылін з братам	5	
1			Змітрок Бабылеў з суседам	5	
1			Мішко Карнеў з суседам	5	
1			Гараська Сяменаў	5	
1			Карэн Панкратаў з суседам	5	
1			Аляксей Сысун з суседам	5	
1			Васька Алькерык	5	
1			Ахрэм Мандрыкаў	5	
КВАТЭРА СЕМАЯ					
1			Васка Пілецкі	5	
1			Мікіта Шмакаў	5	
1			Іван Літвінаў з братам	5	
1			Федка Пілецкі	5	
1			Іван Паўлюкоў з братам	5	
1			Мішко Карашчонак	5	
1			Пятрок Лапуноў	5	
1			Восіп Іванаў	5	
1			Якуш Белянінаў	5	
1			Федар Смянаў з братам	5	
1			Іван Карэшкаў	5	
1			Дзяніс Гушча з суседам	5	
1			Васка Казакоў	5	
1			Паўлюк Фірсін з суседам	5	
1			Максім Лапуноў з братам	5	

Цэнтрам Усвят як гандлева-рамесніцкага паселішча з'яўлялася рынкавая плошча, ці проста "рынак". На рынку размяшчалася праваслаўная царква Святога Спаса, тут жа знаходзіліся купецкія крамы і склады. На супрацьлеглым ад царквы і гандлевых радоў баку плошчы стаяла піцейная установа – "кабак". Адзначым, што на большасці тэрыторыі Беларусі, у тым ліку і на ўсходзе, у адносінах да ўстаноў, у якіх гандлявалі півам, медам ці гарэлкай звычайна ўжываліся тэрміны "карчма" ці "шынок".

У інвентары не названа ніводнай вуліцы: горад Усвят быў падзелены на сем кварталаў ці "кватэр". Звычайна так было ў тых выпадках, калі горад забудоваўся планава. У кожнай кватэры было па пятнаццаць пляцаў. Пад мяшчанамі адзначаліся "жылыя" пляцы з платай з іх па 5 тынфаў. Былі пляцы без платы ("слабодскія" – свабодныя, вольныя ад чынша. – В.Г.). Гэта былі пляцы гарадской царквы, гараднічага, войта, замкавага служачага. За пустыя, незанятыя ці пакінутыя жыхарамі пляцы, як адзначалася ў інвентары, плаціла грамада, ці "уся кватэра".

У 42-х выпадках на адным пляцы зафіксавана па два гаспадары, у 40 – па аднаму гаспадару, у чатырнаццаці пазначана "з суседзьмі" і ў чатырох – "з браццямі" ці "з грамадой". Такім чынам, у горадзе можна лічыць наяўнасць сама найменш 160 гаспадарак мяшчан, якія пражывалі на гарадскіх пляцах. Сярод іх адзначана шэсць кавалеў і адзін бондар [2, арк. 5 – 8].

Асобна пералісаны ўсвяцкія агароднікі¹⁴ (табл. 2).

Усяго ў інвентары былі пералічаны 27 надзелаў агароднікаў. На трох надзелах зафіксавана па два гаспадары. Такім чынам, усяго можна налічыць 30 гаспадарак гараджан-агароднікаў. Сярод іх было шмат службовых асоб і рамеснікаў: дзяк, капрал, тры гайдукі, шэсць пахолкаў, два кавалі, чабатар і муляр [2, арк. 9].

Асобна былі апісаны павіннасці і абавязкі стэльмаха Асіпенкі: "Стэльмах Асіпенак, які жыве на падзамчышчу на грунтах замкавых, павінен усялякія папраўкі рабіць, дахі заняпалыя ў будынках рамантаваць, сталы, лавы, зэдлы, шафы, вокны, вакенніцы і што яшчэ патрэбна будзе, паводле даўняга звычаю. А так як у яго зямлі ворыўнай няма, тады воласць яму каляды даваць мае. Ад жолнершчызны і іншых падаткаў вызвалены" [2, арк. 9] (табл. 3).

¹⁴ Пры правядзенні валочнай памеры агароднікі атрымлівалі па тры моргі зямлі. У валодцы (21,36 га) было 30 моргаў.

Табліца 2

Жылыя	Слабодскія	Усвяцкія агароднікі
1		Турскі пахолак
1		Сямен Аўсейнек
1		Якім Амехін
1		Амельян Ізбіцкі
	1	Сямен дзяк
1		Даніла капрал
1		Грчыха пахолак
1		Васка Глушак
1		Макар гайдук
1		Томаш пахолак
1		Мішко Турскі пахолак
1		Юрась Арэстаў пахолак
1		Грышка Савосцін гайдук
1		Марцін гайдук
1		па Сулеўскім і чабатару
1		Ян Быхавец каваль
1		Сымон каваль
1		Ігнат Цувік
1		Кондраш муляр
1		Грышка Якушаў пахолак
1		Грыгорый Шумяцкі
1		Іллюха ўдава
1		Матэуш Зубрыцкі
1		Васілеўская ўдава
1		Мішко Анашкаў
		Іван Анашкаў
1		Даніла Іванаў
		Сямен Друянкін
1		Ціт Лаўрынаў
		Пятрок Мацееў

Далей ідзе пералік гарадскіх бабылеў¹⁵ (табл. 3).

Табліца 3

Бабылі	Бабылі з горада Усвяты	Агароды
1	Базыль Даражынскі	2
1	Мішко Паціпін не маючы агарода	
2	Арцём і Хама Малазовы без агарода	
1	Сідар Сяменаў	1
1	Мікалай Сяменаў	1
1	Ціхан Маскаль	1
1	Ахрэм Воран	1
1	Міцвей Пажылы	1
1	Ганка Палхава, удава без агароду	
2	Іван Налівайка і Ціт Гаршкоў без агародаў	
2	Цімоха Кульчынак і Марка Рамашкаў, зяць	
2	Федар Закуцый і Хрол Турскі без агародаў	
1	Сымон Якушаў	1
2	Лук'ян Цюшкаў і Хода Івін без агародаў	
3	Іван Германаў, Мыленак і Крыся ўдава	
3	Хама Булатаў, Васка Пыкін і Антон без агародаў	
2	Якім Цямкоў і Федар Варона без агародаў	
3	Пятрок Сцепыконь і Амельян Кандрашоў з Мацвеем	
3	Абрам Вокарак, Церах Шыпа і Іван Цюнін без агародаў	
1	Юрка Лук'янаў	

¹⁵ Бабылі – людзі, якія звычайна не мелі дамоў і зямлі, займаліся рамяством, дробным гандлем, працавалі па найму. Плацілі невялікую плату – бабыльшчызну.

Такім чынам, можна адзначыць, што ва Усвятах у 1743 г. было 34 гаспадаркі гараджан-бабылеў. У 25 з іх не было агародаў. Гэтыя бабылі павінны былі “паводле магчымасці” плаціць да замка бабыльшчызну [2, арк. 10].

“Пусташы дзве Сараноўскага, былога усвяцкага гараднічага, паводле дакумента, падпісанага яго княжацкай міласцю, вольныя, гэта значыць Андрэйкава і Пекарова, на якіх жывуць Марка Петракоў, Цімоха Савенкаў, Мацюх Лук’янаў, Халімон Гардзеў, Лазар Цімафееў, Саўка Лявонаў, Трахім Лук’янаў і Аляксей Лявонаў.

Попелы, раскладкі (rozkladne) і гіберну паводле мажлівасці з другімі павінны даваць будуць. Да іншых плат і павіннасцей не могуць быць як ад замка, так і ад воласці, прыцягнуты” [2, арк. 10].

Напрыканцы апісання горада было адзначана: “У горадзе Усвятах шнуроў жылых аселых – 103; шнуроў вольных пад царквой і войтам – 5. З тых жылых шнуроў гатовага гроша ўсяго тынфаў 512 ½” [2, арк. 10].

Былі дакладна апісаны і павіннасці насельніцтва горада Усвят: “З кожнага шнура з пляцам чыншу гатовымі пенязямі талеравай тынфавай манетай па тынфаў 5 з запісным ад кожнага тынфа па аднаму грошу павінны плаціць. Тыя ж мяшчане стругі павінны ладаваць, адпраўляць і загрузаць.

Так як невад сваім коштам спараджалі і ловаць, палову рыб да закупнога арандатара здаўна здавалі, а зараз разам за азеры і язы штогод кантрактам да скарбу пенязямі выплачваюць у час прышлы, цяпер з язаў і розных сетак па серадах, пятніцах і суботу кожны тыдзень да кухні замкавай рыбы даваць прапарцыянальна павінны” [2, арк. 11].

Такім чынам, у горадзе было ўлічана 232 гаспадаркі мяшчан, агароднікаў, бабылеў і людзей усвяцкага гараднічага.

Калі лічыць па агульнапрынятаму падыходу, што ў гэты час у адным гарадскім доме пражывала прыблізна 6,5 чалавек, то агульная колькасць насельніцтва г. Усвяты на 1743 г. магла скласці прыблізна 1500 чалавек.

На наш погляд, лічба гэтая рэальна была некалькі большай, бо ў інвентары ніяк не ўлічаны святары, адміністрацыя, шляхта і, магчыма, некаторыя іншыя катэгорыі насельніцтва.

Кідаецца ў вочы, што згодна гэтага інвентарнага апісання ва Усвятах не было яўрэяў (ці не былі пазначаны). Гэта рэзка адрознівае сітуацыю ў іншых гарадах Беларусі, дзе яўрэі ў сярэдзіне XVIII ст. складалі значную частку гарадскога насельніцтва. Зусім магчыма, што на адсутнасць тут яўрэяў паўплывала тое, што Усвяты перыядычна захопліваліся маскоўскім войскам. А адносіны да яўрэяў з боку рускіх у той час былі далека не талерантнымі.

Усвяткая воласць Віцебскага павета ў 1743 г. падзялялася на войтаўствы. У кожнае войтаўства ўваходзіла некалькі служб. Але ўсвяткія службы гэта не службы-зямельныя надзелы, як гэта было на большасці тэрыторыі Беларусі. Тэрмінам “служба” тут абазначаліся асобныя вескі. Пацверджаннем гэтаму ёсць і тое, што ў апісанні Усвяткага староства з інвентара Віцебскага ваяводства 1764 г. тыя ж службы названы “дзярэўнямі” (“derewnie”) [3, арк. 34 адв. – 46]. Сяляне ў інвентары называюцца “жыльцамі”. У Забенянскім войтаўстве ў службе Антонаўскай пазначаны кабак, у Чарнове карчма. Служба Баболкіна знаходзілася “пад царквой уніяцкай”. Акрамя таго, “млын на адно кола на рацэ Чарсныры і стаў немалы. Да гэта млына прыдадзена на млынара шнур грунту. Млынар таму павінен да млына каменне, жалеза і розныя папраўкі рабіць сваім коштам” [2, арк. 17].

“Павіннасць таго войтаўства. Заплаціўшы чынш паводле інвентара, павінны быць гатовы да любой паслугі замкавай, гэта значыць з падводамі да Віцебска службыць, да замку дровы вазіць, агароды замкавыя заараць (*запахціць*), да бровара замкавага па чарзе памочніка даваць і іншыя паслугі выконваць павінны” [2, арк. 17].

У Жарабчэўскім войтаўстве была карчма, якая знаходзілася ў арэндзе па спецыяльным кантракце, другая на Межы (*Мяжа*) ў Калыванцаўскім (*Калаванцава*) лаўнікаўстве. Там жа быў млын на адно кола. Трэцяя карчма была ў Прыбыткоўскім лаўніцтве. Чацвертая – у Сцепановічах [2, арк. 24].

Далей ішоў гэкі інвентар Падусвяткага староства: (зараз гэта тэрыторыя Рэспублікі Беларусь): “Інвентар староства Падусвяткага, як добр ленных вячыхстых, так і дажывотных у пасесі яснаасвяцонага князя яго міласці на Клеваню і Жукаве Чартарыйскага, падканцлера ВКЛ, Гомельскага, Шадаўскага, Усвяткага і Падусвяткага старасты, мною, ніжэйпадпісаўшымся, па волі і загаду Я. А. Князя Яго Міласці паводле спецыяльнага ўніверсала пасланага камісарам у 1743 г. 10 жніўня складзены і звераны”.

Падусвяткае староства таксама дзялілася ў адміністрацыйным плане на воласці, войтаўствы і службы (вескі). Так, напрыклад, у Палоўскім войтаўстве Цесцінскай воласці (Палова, Віцебскай вобл. – *В.Г.*) былі наступныя службы: Дзімідава, Загмырына, Маслава, Клінцова, Шманева, Новікава, Кратова, Барысава, Болтава, Бабыльшчына, Апанаскава, Панкратава, Патапава, Рудакова, Макрапольска, Лабышчына (*Лабыниччына*), Волшчына, Часнора, Аўсюкова, Цыркiны, Зайкава, Жухіна [2, арк. 49]. Як відаць, большасць назваў служб патрыманыяныя, але ёсць і экзатычныя: Вадатопіца, Казадоева, Падчорткава, Крупасеева і інш.

Падводзячы вынікі рэвізавання, у Усвяцкім старостве 1743 г. была адзначана наяўнасць 103 гарадскіх аселых шнуроў і 5 шнуроў вольных пад царквой і вой-там. У воласці ў вайтаўствах было служб аселых цяглых 113 (1/9), а чыншавых аброчных ці савітых – 53 (1/3). Слабодскіх служб налічвалася 3 (1/8), пустых – 5 (1/3).

Усяго ва Усвяцкім старостве было 180 служб, а ў Падусвяцкім старостве 68 служб [2, арк. 65]. Былі таксама адзначаны кунічныя ці свадзёбныя чыншы, а таксама “рудніцкія”, магчыма збіраліся з тых рудняў, якія ўжо не працавалі.

Асобна былі пералічаны зямле Усвяцкага староства (табл. 4).

Табліца 4

Коні служэбныя	Коні вольныя	Назва
¼ 1/4	½	<i>Конь Цэркавіцкі 1</i> Якуб Жызнеўскі енерал Петр Сырыца Андрэй Сулеўскі
1/3 1/6 1/6 1/6 1/6		<i>Конь Цэркавіцкі 2</i> Грыгорый Вольскі Мікіта Міхалоўскі Езэф Альшэўскі Марцыян Маркевіч Сымон Хількевіч
½ 1/6 1/9 1/9 1/9		<i>Конь Халмоўскі 3</i> Ян Жызнеўскі Ян Закшэўскі Федар Ласкі Сымон Ласкі Павел Ласкі
1/9 1/9 1/9 ¼ ¼ 1/6		<i>Конь Ушыўчэўскі 4</i> Ян Марцінкевіч Грыгорый Марцінкевіч Петр Марцінкевіч Езэф Марцінкевіч Кандрат Марцінкевіч Петр Марцінкевіч
1/5 1/5 1/10 1/12 1/6 1/12 1/12 1/12		<i>Конь Адамаўскі 5</i> Ян Ахрэмовіч Грыгорый Марцінкевіч Сымон Марцінкевіч Ян Свянціцкі Петр Лецкі Грыгорый Ахрэмовіч Марцін Ахрэмовіч Марка Ахрэмовіч
¼ ¼ 3/6 1/8		<i>Конь Пугвічынскі 6</i> Казімір Лукашэвіч Лукашэвічава ўдава Ян Ласкі Самуэль Радзішэўскі
1/3 1/6	½	<i>Конь Сымакінскі 7</i> Андрэй Лецкі Ян Лецкі Якуб Жызнеўскі енерал
1/3 3/6 1/6 1/6		<i>Конь Амялянаўскі 8</i> Ваўрынец Закшэўскі Петр Закшэўскі Ян Закшэўскі Тойжа Закшэўскі
1/3 1/3 1/6 1/6		<i>Конь Заднестайскі або Кур’яноўскі 9</i> Ян Казлоўскі Сымон Бардзінкевіч Федар Казлоўскі Кандрат Высоцкі
	½	<i>Поў каня Прасякінскага 10</i> Ян Сачыўка паручнік

Павіннасці зямян Усвяцкага староства былі наступныя: “Усялякія дарогі самыя найбольшыя з лістамі сваім коштам зямяне адправаваць павінны. Да ніякіх падаткаў, акрамя гіберны толькі, прыцягнуты быць не павінны. Кожны з іх павінен заўжды мець добрага каня і парадак звычайны [2, арк. 70]. Такім чынам, галоўным абавязкам усвяцкіх зямян былі “дарогі” – паездкі на сваім кані і за свой кошт з гаспадарскімі (дзяржаўнымі) лістамі паводле патрэбнасці. Не выклікае сумненняў, што “канем” тут называўся і зямельны надзел, з якога адбывалася зямлянскія службы (павіннасці) – “коні служэбныя” і “коні вольныя”.

А павіннасці сялян Усвяцкага і Падусвяцкага старостваў у інвентары 1743 г. былі сфармуляваны так: “Павіннасці падданых староства Усвяцкага і Падусвяцкага.

З кожнай асelay службы паводле інвентара і аклада чынш двума часткамі павінны плаціць, першую частку на Святога Марціна, а другую на Божае нараджэнне. Таксама тарыфныя і кансістэнцыйныя пенязі ў вызначаны час павінны плаціць, так як у мінулым годзе пад час збору гіберны дастаўлялі да прыёмнай пана Бусава.

Да тых часоў уся воласць рабіла клепку і выстаўляла на сплаў рыжскі, пакуль хапала годных дубоў, а ў мінулым годзе не змаглі выставіць паўтара платы, за якую клепку па панскаму загаду былі вымушаны заплаціць. Зараз пад час маеі камісіі калі ўсе грамады скардзіліся, што лесу неабходнага не маюць для рэзання клепкі, з-за таго, што такі доўгі час клепку робяць і дубы павысякалі. Таму, да далейшага распараджэння, мы пастанавілі з воласцю, штоб у год за сем пльтоў плацілі гатовымі пенязямі, за кожны пльот па тынфаў 600, што значыць за сем пльтоў разам сума 4 200 тынфаў.

Лугі замкавыя на сваіх днях пры добрай пагодзе скасіць і ў стагі скласці абавязаны, а калі б які войт альбо лаўнік сена згнаў, тады за тое сена альбо заплаціць, альбо столькі ж вазоў сенам аддаць да замку павінны будуць.

Старожы зімой і летам па чарзе з кожнага войтаўства да замка даваць павінны акрамя войтаўства Зебенцянскага, Серульскага і Закамельскага.

Звера рознага біць у пушчы вольна падданым, як то лася, рыся, мядзведзя, ліса, куніцу, воўка, зайца і гарнастаяў. Аднак гэта да замку аддаваць павінны, а за тое замак за кожную штуку павінен прапарцыянальна заплаціць: за лася тынфы 2, за мядзведзя тынфаў 6, за рыся тынфаў 4, за ліса тынф 1, за воўка тынфаў 2. Іншую дробязь вольна каму хочучь прадаць. У чым замак паводле гэтай пастановы крыўды чыніць падданым не павінен, а больш плаціць за лепшыя скуры.

А штоб ніякіх страт для князя яго міласці не было, даглядаць павінны войт з лаўнікамі, і калі які-небудзь з падданых з-за ўбоства і значнага недастатку чынша не мог выплаціць, тады войт, атрымаўшы пра тое вядомасць ад лаўнікаў і паборцаў, павінен пра гэта ягамосці пану намесніку паведаміць. А пан намеснік, знесшыся з войтам і лаўнікамі, павінен тое рассудзіць і памеркаванне зрабіць і тыя недаборкі раскласці на ўсю воласць, галоўным чынам на тых, хто большыя грунты свае і пасекі, ці ляды мае, каб з пасек і ляд тое было ўзята, што недабярэ чыншу з-за недахопу ў больш убогіх падданых.

Таго таксама павінен пільна даглядаць войт з лаўнікамі і чулым павінен быць у кожным войтаўстве, абы кожны войт ведаў і даносіў у замак, калі хто з падданых з дапушчэння Божага, а не з марнатраўства і п'янства страціў коней і дабытак і не меў чым зарабіць і запахаць сваю зямлю. Тады ў тым войтаўстве і дзярэўні, дзе гэта адбылося, павінен войт пільна таго даглядзець і загадаць, каб зямлю такога заняпалага чалавека яго суседзі зааралі і ў час апрацавалі. А калі б у той дзярэўні, дзе тое адбылося, суседзі тое здзейсніць не маглі, тады з бліжэйшай дзярэўні людзі такому заняпаламу жыльцу павінны зарабіць і запахаць аселую зямлю.

А калі б так быў зубажалы, што не меў свайго збожжа на засеў аселага грунта, тады з пенежнага збожжа дазваляецца вымалаціць, альбо таксама гатовага збожжа столькі даць яму замак павінен у прапорцыі, колькі на засеў яму патрэбна. А то для таго, абы больш бедныя гаспадары маглі атрымаць дапамогу і не пакідалі свае землі і дамы з-за няздольнасці іх апрацаваць.

Попел аднак да паташні паводле ўставы кожны гаспадар аддаць павінен. А калі б не было чым адвезці да паташні, тады войт яму для адвозу павінен знайсці каня альбо падводу.

Пазычанае на засеў збожжа ў наступным годзе, калі дасць Бог ураджаю, такой жа мерай, як браў, павінен аддаць да замка. Калі б так быў зубажалы і заняпалы, што не мог у тым годзе аддаць пазычанае збожжа, тады ўзважыўшы, на другі год перанесці і льгота быць павінна. Чынш аднак да скарбу кожны, хто атрымаў дапамогу, заплаціць павінен будзе паводле сваёй аселасці.

Ніякіх посулаў чэлядзь ягамосці пана намесніка, калі на якое пакаранне на воласць будзе паслана, не павінна вымагаць, на што ўказана звярнуць увагу ягамосці пану намесніку. Ен павінен тое разумець

і не дазваляць вымагання збожжавых ссыпак, хіба толькі які падданы сам даць якую ахвяру захоча, таго забараняць не трэба.

Войты і лаўнікі павінны ведаць кожны ў сваім войтаўстве як які гаспадар на зіму сеяць і апрацоўваць будзе свае аселяя грунты, а гэта для таго, што калі б хто-небудзь якія ляды не па-гаспадарску засяваў на зіму, разлічваючы зысці з дому за мяжу альбо да іншага пана, тады пра кожнага такога павінен ведаць войт альбо лаўнік і даць знаць у замак, а замак такога гаспадара ўзяўшы пад арышт, столькі трымаць яго пад арыштам будзе, пакуль належнай парукі і чыншу прызначанага не заплаціць.

Таксама войт і лаўнікі павінны сачыць за тым, каб масты добрыя і дарогі на трактах купецкіх належна адрамантаваны былі. А дзе б войт альбо лаўнік у тым даглядзе быў нядбайны, тады віны тры капы на замак павінен будзе заплаціць і пасля выплаты віны масты і дарогі павінен будзе адрамантаваць.

У пушчах і лясак дубоў прыдатных і другога дрэва на лясныя заворванні падданыя высыкаць і пустошыць пад пагрозай штрафу не павінны.

Аканом паташны і той, хто загадвае паташныя і ляснымі таварамі, каб ад попелаў, вывазу дроў нічога сабе нікім чынам не імкнуўся ўзяць, таму што аплату сабе мае і выплаты натурай” [2, арк. 77 – 79].

Такім чынам, можна ўбачыць, што большасць павіннасцей, прызначаных на гарадское і сельскае насельніцтва Усвяцкага староства былі падобныя на павіннасці дзяржаўных сялян і валашчан іншых рэгіёнаў Беларусі. Але ва Усвяцкім і Падусвяцкім староствах была свая адметнасць і ў павіннасным плане. Так, на мяшчан г. Усвяты ў першай палове XVIII ст. ускладналася павіннасць ладаваць, адпраўляць і загружаць стругі¹⁶, напэўна для перавозкі дзяржаўных грузаў (той жа клепкі, поташу і іншых тавараў у рыжскі порт).

Для сялян таксама была прадугледжана павіннасць, звязаная з транспарціроўкай грузаў па рацэ. Воласць рабіла клепку і выстаўляла на сплаў да Рыгі сем плытоў клепкі за год. Рэвізор адзначаў, што ўжо няма ў воласці “годных дубоў” і па гэтай прычыне ў мінулым годзе сяляне не змаглі выставіць паўтара плыты. Паўтара плыты клепкі былі ацэнены ў грашовым эквіваленце і вызначаную суму сяляне “былі вымушаны заплаціць”. У 1743 г. было прынята кампраміснае рашэнне: “калі ўсе грамады скардзіліся, што лесу неабходнага не маюць для рэзання клепкі, так як такі доўгі час клепку робяць і дубы павыскалі. Таму, да далейшага распараджэння, мы пастанавілі з воласцю, каб у год за сем плытоў плацілі гатовымі пенязямі” [2, арк. 77].

Як відаць з вышэйпрыведзенага тэкста, паншчыны як такой, ва Усвяцкім і Падусвяцкім староствах не было. Да адпрацовак можна напрамую аднесці толькі кашэнне і зграбанне сена на замкавых лугах і розныя старожы і варты, на якія сяляне хадзілі па чарзе. Аснову феадальнай рэнты, што збіралася з тутэйшага насельніцтва, была грашовая рэнта – чынш.

Разам з тым, тут даволі шырока былі распаўсюджаны розныя віды промыслаў. Так, акрамя нарыхтоўкі клепкі, на тэрыторыі староства займаліся вырабам поташу (для чаго сяляне павінны былі вырабляць і здаваць да паташні попел). Існавалі і рудні, пра што сведчыць наяўнасць “рудніцкіх” чыншаў. Сялянам дазвалялася паляваць на звяроў, якія жылі ў мясцовай пушчы. Але ўпаляванае яны былі абавязаны здаць у замак за адпаведную аплату. Сяляне былі павінны таксама ўтрымліваць у добрым стане масты і купецкія дарогі на тэрыторыі сваёй воласці.

Камісар, адзначаў, што войт з лаўнікамі павінны былі сачыць, каб не было ніякіх страт для трымальніка ўладання. Таму прадпівалася сачыць за тым, каб сяляне добра вялі сваю гаспадарку, не бяднелі (“не зубажалі”).

У інвентары Усвяцкага староства 1743 г. адзначалася, што калі хто-небудзь з сялян з-за ўбоства не змог выплаціць чыншу, “тады войт, даведаўшыся пра тое ад лаўнікаў і паборцаў, павінен паведаміць пану намесніку, а пан намеснік, параіўшыся з войтам і лаўнікам павінен разабрацца” [2, арк. 78]. У інвентары Усвяцкага староства 1744 г. удакладнялася, што недабраную суму чыншу “трэба раскласці на ўсю воласць, у першую чаргу на тых, хто мае абшырныя зямельныя ўгоддзі, пасекі і ляды” і “дабраць з іх чынш, недаглічыны бяднейшымі сялянамі” [4, арк. 50–51]. Таксама павінна была давацца бедным сялянам дапамога зернем на засеў.

Звяртае на сябе ўвагу, што ў аднаўленчы перыяд пасля Паўночнай вайны 1700 – 1721 гг. на ўсходзе Беларусі, дзе былі вялікія разбурэнні, сяляне актыўна карысталіся дзяржаўнымі землямі, якія ляжалі ў пустках. Адною з распаўсюджаных форм супольнага землекарыстання, асабліва пры выкарыстанні пустак, была снопашчына. Так, напрыклад, пусткі трымала абшчына ў селлах Усвяцкага

¹⁶ Струг – плоскадоннае парусна-вяславое судна, якое прызначалася для транспарціроўкі людзей і грузаў.

староства ў 1743 г.: “1/2 валокі пустых, грамада плаціць павінна”. Амаль каля кожнай назвы службы-вескі, дзе ёсць пусткі, было пазначана “на пяціне да замку”. Гэта, напэўна, пяты сноп, які давала служба з пустак (як трэці ці чацверты – ў іншых рэгіёнах). Паказальна і тое, што гэтая “пяціна” была прызначана на ўсю службу, а не распісана па сем’ях.

Вывучэнне люстрацыі Віцебскай эканоміі 1764 г. паказала, што змен у землекарыстанні і адбыванні павіннасцей насельніцтва Усвяцкага староства ў параўнанні з першай паловай XVIII ст. амаль не адбылося. Зямля на валокі не была перамерана, прынцыпы падаткаабкладання і арганізацыі сялянскага жыцця дакументамі не вызначаны. На тэрыторыі эканоміі нават не было аднастайнага грамадска-адміністрацыйнага падзелу [3, арк. 34–46].

Усвяты і Усвяцкае староства знаходзіліся на паграніччы Вялікага Княства Літоўскага і Расіі і гэта адбівалася на палітыцы дзяржавы адносна насельніцтва гэтых тэрыторый, тым больш адносна жыхароў дзяржаўных уладанняў. Нават у сярэдзіне XVIII ст. тут не быў праведзены перамер і дакладны ўлік ворыўнай зямлі, не было аднастайнага грамадска-адміністрацыйнага падзелу, відавочна, што адсутнічала адзінства ў павіннасным і падатковым абкладанні. Галоўнай асаблівасцю сацыяльна-эканамічнага становішча насельніцтва тут была амаль поўная адсутнасць паншчыны і перавага грашовай рэнты і часткова даніны ў складзе сялянскіх павіннасцей.

У разглядаемы час Усвяты і Усвяцкае староства знаходзіліся ў пасесіі Міхала Фрэдэрыка Чартарыйскага, падканцлера ВКЛ, які па пасадзе быў адным з праваднікоў палітыкі дзяржавы, у тым ліку і на яе ўсходніх ускраінах. Магчыма і з гэтай прычыны ніякіх радыкальных змен у становішчы насельніцтва Усвяцкага староства не рабілася.

Усвяткі замак у першай палове XVIII ст. ужо страціў свае значэнне як абарончага цэнтра і з’яўляўся толькі рэзідэнцыяй намесніка, адміністрацыйным і гаспадарчым цэнтрам. Падлікі, зробленыя на падставе інфармацыі, змешчанай у інвентары Усвяцкага староства 1743 г., дазваляюць выказаць меркаванне, што ў горадзе ў гэты час пражывала не менш за 1 500 чалавек. Асаблівасцю нацыянальнага склада Усвят была адсутнасць у горадзе яўрэяў.

Асноўныя катэгорыі насельніцтва Усвят і Усвяцкага староства: мяшчане, агароднікі, бабылі, сяяне і зямяне. Фальваркавая гаспадарка была развіта слаба. Сельскагаспадарчай вытворчасцю насельніцтва займалася ў асноўным для ўласных патрэб, а не для продажу. Разам з тым, была высокая ўдзельная вага промыслаў, у першую чаргу вытворчасці дубовай клепкі і поташу.

ЛІТАРАТУРА

1. Усвяты, История. Население. Экономика. [электронный ресурс]. – Режим доступа : www.travellers.ru/city-usvyaty. Дата доступа : 18.05.2014.
2. Biblioteka ksiąg Czarłtoryskich w Krakowie. – Archiwum i Zbiór rękopisów. Sprawy Litewskie (Czart. Rkps. – S.L.) – Архіў князеў Чартарыйскіх у Кракаве. Архіў і збор рукапісаў. Літоўскія справы. Czart. Rkps. – S.L. 9319. Інвентар Усвяцкага староства, замка і горада Усвяты і весак, да яго прылягаючых, 1743 г.
3. Lietuvos Vastybes Istorijos Archyvas (LVIA) – Дзяржаўны гістарычны архіў Літвы. – F. SA. Старажытныя акты. – Bib. 3805. Люстрацыя дзяржаў Віцебскага ваяводства 1765 г.
4. Czart. Rkps. – S.L. 9320. Інвентар Усвяцкага і Падусвяцкага старостваў, 1744 г.
5. Czart. Rkps. – S.L. 9321. Інвентар горада Усвяты і Падусвяцкага староства, 1721 г.
6. Czart. Rkps. – S.L. 9322. Інвентар горада Усвяты і Падусвяцкага староства, 1722 г.